

Az első világháború irodalmi és történelmi aspektusai a kelet-európai régióban

Tanulmánykötet

A Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály
és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat
közös konferenciájának tanulmánykötete

Szerkesztette:

Fodor József Péter, Marosi Renáta, Miklós Dániel,
Péró Krisztina, Szabó Roland

Trefort-kert Alapítvány – Eötvös Loránd Tudományegyetem
Doktorandusz Önkormányzat,
Budapest, 2017

© Trefort-kert Alapítvány, 2017
© ELTE Doktorandusz Önkormányzat, 2017
© Czinkóczi Krisztina, Szerkesztők, Szerzők

Szerkesztők:

FODOR József Péter, MAROSI Renáta, MIKLÓS Dániel, PÉRÓ Krisztina, SZABÓ Roland

Szerzők:

Dr. Ramachandra BYRAPPA

FÓRIS Ákos, GARACZI Zoltán, MIKLÓS Dániel, PATAKY Adrienn,
Piotr BUDZYŃSKI, SÁRI Orsolya, SZABÓ Roland, TÓTH Anikó, ZEKE Zsuzsanna

Szakmai lektorok:

dr. BARTHA Eszter, JASKÓNÉ dr. GÁCSI Mária, dr. LAGZI Gábor,
dr. MOLNÁR Gábor Tamás, dr. SCHEIBNER Tamás, dr. SIPOS Lajos, dr. SZÉNÁSI Zoltán

ISBN 978-615-5586-19-4

Kiadja a Trefort-kert Alapítvány
és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzata.
<http://edok.elte.hu/portal/>

Partnerünk a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály.

A pályázat a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért
Közalapítvány pályázati támogatásából valósult meg, támogatási szerződés száma:
KKETTKK 2018/P01/7/4/93.

A könyv borítóján a kép a Fortepan állományából származik.

FOTO: FORTEPAN / PÉCHY László adományozó.

Nyomdai előkészítés: a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi
Osztály tudományos műhely

Borító és grafikai elemek: CZINKÓCZI Krisztina, BÁRSONY Dávid

Tördelőszerkesztő: NOVÁK Anikó

Nyomdai munka: Kontraszt Plusz Kft.

Felelős vezető: BARTA Ákos

TARTALOM

	ELŐSZÓ	7
Dr. Ramachandra Byrappa	PATRIOTISM, PROPAGANDA AND PUNISHMENT IN BRITISH INDIA (1914–1919)	13
Piotr Budzyński	LEGIONNAIRES ABOUT THEMSELVES IN SONGS AND POEMS	37
Dániel Miklós	THE PICTURE OF THE CZECHS THROUGH THE EYES OF HUNGARIAN POLITICIANS	47
Fóris Ákos	A MEGSZÁLLT SZOVJET TERÜLETEK KÉRDÉSE A MAGYAR POLGÁRI KORMÁNYSZERVEKNÉL	63
Garaczi Zoltán	„ÚGY MINT AKKOR ÉJSZAKA” – APOKALIPSZIS EGY SÍK SÁNDOR-ELBESZÉLÉSBN	85
Pataky Adrienn	SZONETTEK ÉS (SZONETT)FORDÍTÁSOK A NYUGATBAN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN – BAUDELAIRE MAGYARUL	93
Sári Orsolya	AZ IDŐ KÉRDÉSE REJTŐ JENŐ A TIZENNÉGY KARÁTOS AUTÓ CÍMŰ REGÉNYÉBEN	121
Szabó Roland	„MULT SZÁZADOK KÖDÉBE BÚJVA” Mitizált Én-reprezentációk Ady Endre A <i>halottak élén</i> című kötetének két darabjában	131
Zeke Zsuzsanna	„JÖVŐT TERVEZEK, S INTÉZEM A BANDI LEVELEZÉSÉT” <i>Csinszka leveleinek jelentősége Ady világháborús éveinek recepciójában</i>	151
Tóth Anikó	GYERGYAI ALBERT A NYUGAT VONZÁSÁBAN <i>Gyergyai Albert irodalmi értékskálája Bárczi Gézának írt leveleiben</i>	171

A megszállt szovjet területek kérdése a magyar polgári kormányserveknél¹

Fóris Ákos

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)

Történelemtudományi Doktori Iskola, 19. és 20. századi kelet-európai történelem Doktori Program

Abstract

In this paper I shall focus on two issues. Firstly, I try to unfold how much the Hungarian organisations knew about the occupied territories. Furthermore, I describe what kinds of themes the reports comprise in connection with these territories, and how these documents depict the extermination war of the Axis in the Eastern Front. Secondly, I examine the plans and concepts of the Hungarian government authorities, especially the Ministry of Foreign Affairs, with respect to the occupied Soviet territories. I distinguish four kinds of plan: 1. the deportation of the “foreign” or “displaced” population from Hungary, 2. the issue of the modification of the Galician border; 3. sending of the Hungarian Occupation Forces to those occupied territories; 4. acquisition of raw materials from the occupied territories.

Keywords: Second World War, Hungary in the Eastern Front, Occupation of the Soviet Lands, Deportation of the unwanted population, Economy of the Occupied Ukraine

1. Bevezetés

1941 és 1944 között közel 1,8 millió km²-nyi szovjet terület került tengelyhatalmi megszállás alá. Az elmúlt években a magyar történésztársadalom részéről élénk figyelem övezi a magyar megszálló csapatok Szovjetunióbeli tevékenységét.² Tanulmányomban ezekhez a kutatásokhoz kapcsolódóan azon tényezők, leendő kutatási irányok vázlatát kívánom adni, melyek a fentebbi kutatásokat kiegészítve bemutatják a magyar polgári kormányzatnak, szerveknek a megszállt területekre vonatkozó politikáját.

1 A tanulmányhoz szükséges németországi kutatást a Katholischer Akademischer Ausländer-Dienst kutatóösztöndíja tette lehetővé.

2 A témában megjelent két legjelentősebb kötet: *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban: levéltári dokumentumok, 1941–1947*, összeáll., szerk. KRAUSZ Tamás, VARGA Éva Mária, Bp., L'Harmattan, 2013.; UNGVÁRY Krisztián, *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény–Elbeszélés–Utóélet*, Bp., Osiris, 2015.

Vizsgálódásaimban két kérdéskört tekintek át: egyrészt azt, hogy ezek a szervek milyen információkkal rendelkeztek a megszállt területekről, másrészt pedig azt, milyen tervei, elgondolásai voltak a polgári kormány-szerveknek a megszállt keleti területekre vonatkozólag.

2. Információk a megszállt területekről

Mielőtt áttekintem a magyar polgári szervek tudásszintjét, foglalkoznom kell a szervek forrásairól. A megszállt területekre vonatkozó legtöbb információt a Külügyminisztérium iratanyagában találhatjuk, ahol legfőképpen a berlini, a bukaresti, illetve a helsinki követségek és katonai attasék jelentései emelendőek ki. Ezenkívül 1941-ben a határ menti hadműveletek, illetve a galíciai deportálás miatt más szervek is – mint a Belügyminisztérium, a Kárpátaljai Kormánybiztosság vagy a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság – fokozott figyelmet tanúsítottak a kelet-galíciai területeknek. Harmadrészt a megszállt szovjet területek nyersanyagainak megszerzésére való törekvés által – elsősorban a Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai Osztályának, illetve a Transkarpathia Kft. közreműködésével, – a magyar gazdasági élet szereplői is kapcsolatba kerültek a megszállt területekkel.

A keleti területekre vonatkozó információk döntő hányada közvetett módon ért el a jelentéseket elkészítő szervekhez. A követségi jelentésekben sajtó, megnevezett vagy anonim beszélgetőpartnerekkel való beszélgetések alapján alakították ki a képüket a megszállt területekről. Különböző, a BM VII. osztálya által készített bizalmas jelentéseket is találhatunk a Külügyminisztérium Politikai Osztályának anyagában. A galíciai deportálás tekintetében általában a határvédelmi feladatokkal kapcsolatban lévő szervek tapasztalataira támaszkodtak, akik a megszállt területeken járó polgári személyek, menekültek és katonák beszámolóin túl közvetlenül a német szervekkel is kapcsolatban álltak. Így például Hans Krüger, a sztaniszlauai Gestapo parancsnoka³ rendszeres kapcsolatban állt a magyar szervekkel, egy alkalommal a KEOKH tagjai tanulmányúton is voltak a megszállt területeken.⁴ A közvetlen információszerzés kapcsán kiemelen-

3 Hans Krüger tevékenységéről lásd: POHL, Dieter, *Hans Krueger and the Murder of the Jews in the Stanislawow Region (Galicia)*, Yad Vashem Studies, 26(1998), 239–265.

4 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-104139 14. Kiss Árkád kihallgatási jegyzőkönyve. Bp., 1945. május 21.; Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékhely Kamenyec-Podolszkij gyűjtemény – A kassai VIII. hadtestparancsnokság távirata a VKF 2. osztályhoz, 1942. január 27.

dő, hogy 1943 júniusában egy magyar gazdasági bizottság több mint két hetes tanulmányúton vett részt az ukrainai gazdasági lehetőségek feltérképezése érdekében.⁵

A keleti megszállt területekről a legrészletesebb jelentéseket Krause Rolf, egykori rigai konzul készítette.⁶ Krause a Szovjetunió megtámadását követően a berlini nagykövetség részéről „a megszállt szovjetorosz területről esetleg megszerezhető nyersanyagbeszerzés és árukompenzáció megszervezésével, illetőleg a lehetőségek tanulmányozásával bízott meg.”⁷ Jelentéseiben elsősorban Ostland, azaz a megszállt Baltikum gazdasági lehetőségeit mérte fel, emellett viszont a kiépülő német megszállási rendszer szerkezetét, különböző német szervek és vezetők belharcait mutatta be, illetve a megszállt – elsősorban balti – népek önrendelkezésének lehetőségeit mérlegelte. A keleti területekre vonatkozó jelentéseinek értékét növeli, hogy több alkalommal is járt a megszállt területeken, elsősorban a Baltikumot magába foglaló Reichskommissariat Ostland területén.⁸

A megszállt keleti területek jövőjével kapcsolatban⁹ először még az az elképzelés jelent meg a magyar követségek jelentéseiben, hogy „német részről az a törekvés, hogy a fennmaradó Szovjetoroszország és a Német

5 A beszámolót idézi: BÁLINT József, *A Szovjetunió gazdasági kifosztása dokumentumokban elbeszélve (1941–1944)*, Bp., Russica Pannonica, 2011 (Ruszsztikai Könyvek XXXIV.), 339–382.; Az ungvári határvidéki rendőrkapitányság szerint „a szomszédos galíciai területen működő S.S. német rendőrségi alakulatokkal és főként a sztaniszlai rendőrséggel az érintkezés a legszívésebb” In Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban: MNL OL) K 149 130. dob. 1942-6-6891 – 50/1942.biz. – Az ungvári határvidéki rendőrkapitányság és alárendelt kirendeltségeinek 1941. évi IV. negyedéről jelentés. Ungvár, 1942. január 12.

6 MNL OL K 64 95. cs. 24. t. 56/1942 – Krause Rolf jelentései a németek által megszállt keleti (szovjet-orosz) területek helyzetéről; K 69 758. cs. I-K és I/2 t.

7 MNL OL K 64 95. cs. 24. t. – 119/pol.-1941. A Berlinbe kiküldött Krause Rolf jelentése a németek által megszállt terület gazdasági és politikai megszervezéséről. Rosenberg és a párt céljai az Ostland tekintetében. Berlin, 1941. augusztus 22.

8 Saját bevallása szerint két alkalommal volt a balti államokban, egy alkalommal pedig Ukrajnában. In ÁBTI 3.1.9. V-111802/1 67. Feljegyzés Krause Rolf kihallgatásáról. Bp., 1953. június 12.

9 A német politika 1941 és 1943 közötti elképzeléseire vonatkozólag összefoglalót közöl a berlini követség: MNL OL K 63 206. cs. 1943-21/1/a – 213/pol.-1943. Jelentés a német politikai változása orosz viszonylatban az orosz háború kitörésétől a mai napig tárgyban. Berlin, 1943. június 11.

Birodalom között minél több kisebb államot (Pufferstaat) hozzon létre.”¹⁰ Hamarosan viszont már körvonalazódott a Wehrmacht, a Megszállt Keleti Területek Minisztériuma és az SS hatásköri konfliktusai¹¹ által meghatározott megszállási rendszer, ami a megszállt területeken az államiság teljes megszüntetésével járt. Krause Rolf 1941 augusztusában beszámolt a német megszálló politika azon jellegzetességeiről is, melyek megfeleltethetőek a Generalplan Ostnak.¹² A meglévő jelentések szólnak a megszállt területek germanizálásáról is. Így például Sztójay Dömének a dnyepropetrovszki német főkormányzó helyettese kifejtette – Hitlerhez és Erich Kochhoz hasonló – nézeteit az ukrán értelmiség megsemmisítéséről és az ukrán oktatásnak az alapfokú oktatásra való redukálásáról.¹³ A bukaresti katonai attasé pedig úgy összegezte a német terveket, hogy „önkéntelen is Hitler *Mein Kampf* c. könyvének megállapítására kell gondolni az orosz térség eme felosztásával kapcsolatban.”¹⁴

Ezzel párhuzamosan jelentős mértékben foglalkoznak a megszállt területen élő népek államiságának kérdésével, viszont nemzetiségtől függően más előjellel. Kárpátalja miatt egy jövőendő ukrán állam lehetőségét elutasította a magyar elit, így a galíciai határmódosítási terv során „egy szláv állam” elleni védekezés jogosságra hivatkozott,¹⁵ az ukrán előadások és rölapok ellen pedig felszólaltak a külképviseletek.¹⁶ Ezzel szemben viszont pártolták a jelentések készítői a balti államok önállóságát, emigráns balti diplo-

10 MNL OL K 63 200. cs. 1941-21/28 – 1.454./427.k.a.-1941. Berlieni katonai attasé jelentése, Berlin, 1941. július 9.; Ugyanezt erősíti meg Sztójay Döme beszélgetése Ribbentroppal a német támadás napján. In Uo. 99/pol.-1941. – Jelentés a német–szovjet orosz háború kitörése tárgyában. Berlin, 1941. június 28. Idézi más jelzet alapján: *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig*, összeáll. JUHÁSZ Gyula, Bp., Akadémiai, 1982, 1236–1239.

11 MNL OL K 64 95. cs. 24. t. 56/res.pol. 8046/1941. – Politische Streiflichter zum Wirtschaftsbericht vom 23. XI. 1941. Bp., 1941. november 23.

12 MNL OL K 64 95. cs. 24.t. – 119/pol.-1941.

13 MNL OL K 69 758. cs. I-K – Melléklet a 522/Pol.-1942. számhoz. Jelentés dr. Meztner miniszteri dirigenssel, a dnyepropetrovszki német főkormányzó helyettesével folytatott beszélgetésről. Bp., 1942. január 31.

14 MNL OL K 63 261. cs. 1941-27/5 – 267./140.-k.a.1941. Bukaresti katonai attasé negyedéves jelentése. Bukarest, 1941. október 25.

15 Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) VKF B/247 dob. 277/2569/1988 mikrofilm 1942. 1. oszt. 5121/el.

16 Például 1943-ban egy ukrán előadást bíralt a helsinki követség: MNL OL K 63 106.cs. 1943-12/1 47/pol.1943 – Jelentés az ukrán propagandáról. Helsinki, 1943. április 22.

maták is megkeresték a magyar külképviselőket közbenjárásukat kérve.¹⁷ Viszont a német követség a Belügy-, és a Honvédelmi Minisztériumnak, valamint a Miniszterelnökségnek is eljuttatta a német birodalmi kormány azon rendelkezését, mely szerint az emigránsok és menekültek visszatérése a megszállt területekre nem kívánatos.¹⁸ Egy Magyarországon lakó emigráns oroszországi birtokainak visszavételére vonatkozó kérésére pedig azt a választ kapta a német államtól, hogy „a német települési területért küzdünk, nem pedig elmúlt állapotok visszaállításáért.”¹⁹

A megsemmisítő háborúra (*Vernichtungskrieg*) vonatkozólag is bőven találhatunk információt a vizsgált szervek anyagaiban. A zsidóság keleti területeken való megsemmisítésére vonatkozó hírek 1941 augusztusa és szeptembere óta folyamatosan megjelentek a magyar polgári szervek jelentéseiben. A bukaresti nagykövetség és katonai attasé már 1941 augusztusában beszámolt a bevonuló román hadsereg zsidókkal szembeni politikájáról,²⁰ szeptembertől pedig tömegessé váltak a hírek a zsidók ellen elkövetett tömeggyilkosságokról. Ezek az információk egyrészt külügyi vonalon érkeztek továbbra is,²¹ emellett a galíciai deportálások kapcsán is informálódtak a magyar szervek a megszállt területekről. Utóbbi esetben mutatható ki egyértelműen, hogy a külügyi szerveken túl a magyar politikai elithez is eljutottak a hírek a zsidóság megsemmisítéséről.²² Kozma Miklós 1941. szeptember 13-án Bárdossy László miniszterelnöknek és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek küldött leveléhez csatolt egyik

17 Erre vonatkozó dokumentumokat tartalmaz: MNL OL K 63 25. dob.

18 MNL OL K 63 200. cs. 1941-21/28. – 6840/1941. Német feljegyzés a keleti megszállott területeken nem kívánatos elemek tárgyában.; Ezt megerősíti: Uo. 202. cs 38/pol-1942. Bizalmas jelentés Szófia, 1942. április 14.

19 MNL OL K 63 202. cs. – 689/5-1942. biz. Másolat a 23.419/1942.VII.res.B.M. számú iktatmányból. Sopron, 1942. november 12.; Hasonló megkeresést láss még: MNL OL K 70 297. cs. 4906/1942 – Dr. Sirich Fedorné kérelme. Bp., 1942. november 27.

20 MNL OL K 63 260. cs. 1941-27/1 – 121/pol-1941. Jelentés „a zsidókérdés rendezéseinek bonyodalmai” tárgyban. Bukarest, 1941. augusztus 9.; Uo. 127/pol-1941. Jelentés a zsidók üldözése Romániában tárgyban. Bukarest, 1941. augusztus 27.

21 Lásd például: MNL OL K 63 1941-21/1 b) – 14754/1941-VII.res. Benti szigorúan bizalmas jelentés. Bp., 1941. szeptember 22.; Uo. 1941-27/5 – 267./140.-k.a.1941. Bukaresti katonai attasé negyedéves jelentése. Bukarest, 1941. október 25.

22 Külön kérdés, hogy az 1941-es deportálások során nem hivatalos szervektől, hanem a kitelepítendőket pártfogó szervezetektől és közéleti személyiségektől kapott információkat mennyiben fogadták el valósnak a döntéshozók. Erre vonatkozó dokumentumokat közöl: MAJSAI Tamás, *Iratok a körösmezei zsidódeportálás történetéhez 1941 = Ráday Gyűjtemény Évkönyve IV–V. 1984–1985*, szerk. Benda Kálmán et al., Bp., Ráday Gyűjtemény, 1986, 195–237.

jelentés úgy jellemezte a kelet-galíciai viszonyokat, hogy „a zsidók agyonlövése a megszállt területen köztudomású.”²³ 1942 októberében pedig arról nyilatkozott Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, hogy értesülései szerint „a Körösmezőn át Galíciába kitett zsidókat az ottani megszálló hatóságok legtöbb esetben agyonlövik.”²⁴ Ugyancsak erre utal mind Ottlik György jelentése a Sztójay Dömével való beszélgetéséről,²⁵ mind Sztójay jelentése Martin Luther, külügyi államtitkár-helyettessel folytatott tárgyalásáról, melyben Kállay aggodalmait tolmácsolta a keletre telepített zsidók sorsát illetően.²⁶

A keleti háború egyéb vonatkozásai is megjelennek az iratokban. A szovjet városok – elsősorban Leningrád – kiéheztetésének kérdése nem csupán a külügyi iratokban,²⁷ hanem Hóman Bálint naplója alapján az 1941. szeptemberi magyar–német kormányközi tárgyalásokon is szóba került.²⁸ A szovjet hadifoglyok meggyilkolása is visszatérő kérdés a külügyi jelentésekben,²⁹ Krause Rolf pedig arról számolt be egyik jelentésében, hogy a szovjet hadifoglyok közül többek vagy kannibálokká váltak, vagy öngyilkosok lettek a német hadifogolytáborokban uralkodó viszonyok miatt.³⁰

23 MNL OL K 774 1. cs. 1941. – 59. 1078/sz-B-1941 - Kassai VIII. csendőrkörület 8/1. nyomozó alosztály jelentése. Ungvár, 1941. szeptember 5. A Kamenyec-Podolszkan elkövetett tömeggyilkosságokról a magyar hatóságokhoz eljutó hírekről: GELLÉRT Ádám, GELLÉRT János, *Menekülés a népiártás elől: Az 1941-es deportáltak hazatérési kísérletei és a magyar állam ellenintézkedései*, Betekintő, 2013/3, http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2013_3_gellert_gellert.pdf, hozzáférés: 2017. szept. 4.

24 MNL OL K 491 – 1942-369. Siménfalvy Nándor jelentése. Bp., 1942. október 28.

25 MNL OL K 64 96. cs. 41. t. 437-1942. Ottlik György jelentése 1942. augusztus 18-a és szeptember 28-a között lebonyolított külföldi újtjáról.

26 *A Wilhelmstraße és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról*, összeáll., rend., bev. tanulm. RÁNKI György, PAMLÉNYI Ervin, TILKOVSKY Lóránt, JUHÁSZ Gyula, Bp., Kossuth, 1968, 697.

27 Lásd például: MNL OL K 63 200. cs. – 225/pol-1941. Jelentés Németország oroszországi tervei tárgyában. Zágráb, 1941. november 14.; Uo. K 63 106. cs. 1942-12/5 – 15435/el-2.vkf.nyil.1942. A helsinki katonai attasé jelentése. Bp., 1942. április 23.; Uo. K 69 758. cs. I-K – Melléklet a 522/Pol.-1942. számhoz.

28 Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL) XXV.1.a 293/1946. 7497–7498. Hóman Bálint naplója, feljegyzései – 1941. szeptember 13.

29 MNL OL K 63 199. cs. 1941-21/5. – 1750/535. k.a.-1941. Berlieni katonai attasé jelentése. Berlin, 1941. augusztus 29.; Uo. 202. cs. – VII. res. B.M.-9259/1942. –Benti bizalmas jelentés. Bp., 1942. március 3.

30 MNL OL K 69 759. cs. I/2. Die Geschäftslage der „Transkarpathia”. Bp., 2. Juni 1942.

3. Magyar elképzelések a megszállt területekre vonatkozólag

A kutatás jelenlegi állása alapján nem ismert, hogy a német tervekhez hasonlóan a magyar polgári vezetés részéről lett volna egy egységes koncepció a megszállt területekre vonatkozólag. Átfogóbb elképzelések csupán katonai vonalon jelentek meg. Homlok Sándor vk. ezredes, a berlini katonai attasé vezetője az alábbi javaslatot küldte a kormányzat számára:

„A m. kir. Honvéd erők által elfoglalt terület a Dnyeszterig katonai megszállás alatt való tartásával a következő előnyök adódnak:

- a. A magyar határ végleges határkiigazítása – ott ahol a védelem szempontjából szükséges – keresztülvihető.
- b. Elsőrendű szellőztető nyílást képez, melyen át Magyarországból a Kárpátoktól É-ra visszatelepíthetők mindazok, kik abból az irányból beszivárogtak.
- c. Magyarországon élő hangos tót és oláh megbízhatatlanok kitelepítésére is igen alkalmas.
- d. Csereobjektumot képez.”³¹

Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnöke Bárdossy Lászlónak átnyújtott memorandumában hasonló érvek mentén foglalta össze a Szovjetunió elleni háború adta lehetőségeket:

- a. „ezeréves határaink visszaszerzését,
- b. a határokon belül élő szláv és román nemzetiségek kitelepítését,
- c. a zsidók kitelepítését,
- d. Magyarország nyersanyag részesedését a szovjet nyersanyagkészletből”³²

A megszállt keleti területekre vonatkozó politikai tervek alapvetően a Szovjetunió elleni háború első hónapjaira vonatkoztak. A háború első heteiben abból a feltételezésből indult ki a magyar – főleg katonai – elit, hogy a magyar határtól északkeletre elterülő dél-galíciai területet tartós magyar megszállás alá vonják, s ennek megfelelően ez a terület alkalmas mind a magyar állam kitelepítési terveinek végrehajtására, mind pedig terület gazdasági adottságainak kihasználására. Miután a német hadvezetés megváltoztatta a Kárpát-csoport megszállási övezetét, úgy került veszélybe a zsidók kitelepítésének terve is, amit végül német nyomásra felfüggesztet-

31 MNL OL K 63 200. cs. 1941-21/28 – 1469/436.k.a.-1941. A berlini katonai attasé jelentése a július 9–12-i eseményekről. Berlin, 1941.július 12.

32 Horthy Miklós titkos iratai, rend, jegyz. SZINAI Miklós, SZÜCS László, Bp., Kossuth, 1963, 306.

tek. Az 1941. szeptemberi magyar–német találkozó két újabb aspektust is hozott a kormányzat keleti területekre vonatkozó politikájába. Egyrészt ekkor döntöttek a magyar megszálló csapatok kiküldetéséről, ami a legközvetlenebb kapcsolatot jelentette a megszállt területekkel. Másrészt – valószínűleg a galíciai magyar megszállás megszüntetésével összefüggésben – a magyar kormányzat határmódosítást próbált kieszközölni az északkeleti határszakaszra vonatkozólag, amelyről a tárgyalások 1942 nyaráig tartottak. A megszállt területek közvetlen magyar gazdasági kihasználásának is gátat szabott a német politika 1941 őszén. Viszont egy, a keleti területekre vonatkozó kereskedelmi kapcsolatok fenntartására szolgáló cég megalapításával mégis kapcsolatot tartott fenn a megszállt területekkel, ami a 1942-től a legfőbb polgári érintkezési maradt a keleti területekkel.

A megszállt keleti területekre vonatkozó magyar elképzeléseket és igényeket négy kategóriába sorolhatjuk:

3.1. A keleti területek mint a kitelepítés terepe

A magyar kormányzatnak a keleti területekre vonatkozó legnagyobb szabású és leginkább megvalósításra kerülő tervezete a hontalan zsidóknak a kelet-galíciai területekre történő 1941-es deportálása volt. 1941 nyarán a Horthy-rendszer addigi legerőszakosabb zsidóellenes intézkedése során mintegy húszezer embert kényszerítettek az ország területének elhagyására. Tanulmányomban nem vállalkozhatok a deportálás teljes mértékű bemutatására, csupán néhány jellegzetességét kívánom kiemelni.

A galíciai kitelepítés szélesebb kontextusba helyezhető. Egyrészt a zsidóság keletre való telepítésének terve a nemzetiszocialista elit részéről már a Szovjetunió megtámadását megelőzően felmerült, viszont 1941-ig ennek elsődleges terepe a Lengyel Főköormányzóság területe, azon belül is elsősorban Lublin körzete volt. A lengyel területekre való deportálás viszont csak részleges megoldást jelentett, ugyanis a területre tervezett „zsidó rezervátum” feltételeit nem teremtették meg, a területre deportáltakra ellátási és közegészségügyi problémaként tekintett a helyi német adminisztráció. A Szovjetunió elleni háború megindításával a nemzetiszocialista rendszer lehetőséget látott abban, hogy a zsidóknak a meghódított szovjet területekre való kitelepítésével – és itt részbeni legyilkolásával – Európában megszüntessék a zsidó népességet. Habár végül a Pripjaty-mocsarak területére, a Jeges-tengerhez és a Szibériába való kitelepítés he-

lyett a nemzetiszocialista elit a zsidóság megsemmisítése mellett döntött,³³ támadás megindításával a polikratikus nemzetiszocialista rendszer helyi adminisztrációi – főleg a Lengyel Főkormányzóság területén – a kumulatív radikalizálódás jegyében lehetőséget láttak a területükön lévő zsidó lakosságnak a keleti területekre való deportálására, ezzel – az ideológiai megfontolásokon túl – újraosztható vagyont teremtve. Valószínűleg ezeknek a terveknek ismeretében indította meg Németország két szövetséges hatalma, Románia és Magyarország is a saját, a németekkel nem egyeztetett deportálási akcióját a megszállt területekre.

Másrészt a „galíciai” vagy „idegen” zsidók kitelepítésére vonatkozó szándék már a világháborút megelőzően is megjelent a magyar politikai életben, elsősorban a második zsidótörvény vitájában, melynek indoklásában is megjelent a „jövevények” kérdése.³⁴ Az 1941-es események egyik kulcsszereplője, Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa 1940-ben gondolkodott a zsidók keletre való áttelepítésében, 1940 végén több zsidó embert át is toloncoltak a magyar–szovjet határon.³⁵ A kutatás jelenlegi állása alapján megállapítható, hogy a hontalan zsidók kitelepítése nem német nyomásra, vagy az idegenrendészet és a honvédség magánakciójaként történt, hanem a Honvéd Vezérkar kezdeményezésére a minisztertanács jóváhagyásával.³⁶

Harmadrészt a hontalan zsidóság kitelepítését nem csupán elszigetelt szándékként, hanem egy átfogóbb ki- és betelepítési elképzelés részeként értelmezhetjük. Jugoszlávia lerohanását követően megjelentek a radikális hangok a kitelepítések kapcsán. Werth Henrik 150 ezer ún. nem őslakos délszláv kitelepítésével számolt, Hóman Bálint pedig „világos és nyílt nemzetiségi programot” sürgetett, mely alapján „a keletiek (oláh, szerb, rutén) kitelepítésére ki kell dolgozni a programot, s azt külpolitikailag is elő kell

33 A holokauszt szakirodalom jelenlegi álláspontja szerint sem az európai, sem a szovjet területen élő zsidóság teljes megsemmisítésére vonatkozó parancs nem létezett még 1941. június 22-én. A szovjet területeken élő zsidóság teljes megsemmisítésére vonatkozó intézkedések kiadására a nyár folyamán, az európai Endlösung elhatározására 1941 utolsó hónapjaiban került sor.

34 STARK Tamás, *A hosszú út az „idegen” zsidók galíciai deportálásához*, Századok, 2013/6, 1461–1495.

35 ORMOS Mária, *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és politikában (1919–1941)* 2. köt. Bp., Polgart, 2000, 738–739.

36 GELLÉRT Ádám, GELLÉRT János, *Az 1941. évi körösmezői deportálások. A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi döntés háttere*, Betekintő, 2012/2, http://www.betekinto.hu/2012_2_gellert_gellert, hozzáférés: 2017. szept. 4.

terjeszteni.”³⁷ Így a galíciai deportálásokkal párhuzamosan – szintén német tiltakozás közepette – a délvidéki katonai közigazgatás a bácskai szerbek tömegeit telepítette ki a németek által megszállt területekre.³⁸ Közvetlen összefüggésre utal Dálnoki Veress Lajos jelentése, aki azért tartotta károsnak a katonai igazgatás megszüntetését, mert „több zsidó és gyanús elem fog beszívároggni a Déli határokon át, mint amennyi a Jugoszláv uralom alatt itt élt, és mint amennyit a magyar állam a Keleti határokon át kitelepíteni képes.”³⁹

A galíciai deportálások végrehajtása során felmerült a kitelepítendőek körének kiszélesítése. Ennek a gondolatnak az áldozatai elsősorban azok a kárpátaljai zsidók voltak, akiket – Meskó Arisztid rendőrtanácsos szavaival élve – a „tisztagató akció”⁴⁰ során annak ellenére szállítottak Körösmezőre, hogy állampolgárságukkal semmiféle probléma nem merült fel. Amint a fentebb idézett Werth-memorandum is mutatja,⁴¹ a vezérkari főnök is kiterjesztette volna a kitelepítendőek körét más nemzetiségekre.⁴² Kozma Miklós Bárdossy Lászlónak írt levelében kifejtette, hogy „a nem magyar állampolgár idemenekült galiciánereket, az exponált ukrán agitátorokat és a cigányokat át fogom tetetni a határon.”⁴³ Egy, a miniszterelnökkel folytatott beszélgetés jegyzetei alapján a kitelepítendőek körét négy kategóriában határozta meg Kozma: „a) Nem magyar állampolgár zsidók b) Fiatal zsidók c) Ukrán agitátorok d) Cigányok.”⁴⁴ Habár végül a zsidókon kívül más nemzetiségi csoportot nem telepítettek ki, a Belügyminisztériumnak körlevelet kellett intéznie annak ügyében, hogy nem zsidó lengyel és orosz menekülteket nem toloncoltak-e ki az országból.⁴⁵

37 BFL XXV.1.a 293/1946. 7511. Hóman Bálint jegyzetei az 1941. április 4-i minisztertanácsi előterjesztéshez.

38 A. SAJTI Enikő, *Délvidék 1941–1944: A magyar kormányok délszláv politikája*. Bp., Kossuth, 1989, 40–53.; Uő., *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában*, 1941. Bp., Akadémia, 1984.

39 „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...”: *Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon I. köt. 1939. március–1942. május*, szerk. és bev. tan. KARSAI Elek, Bp., Magyar Izraeliták Képvisellete, 1962, 370.

40 GELLÉRT, GELLÉRT, *Az 1941. évi... i. m.*

41 Horthy... i. m., 300–308.

42 Kozma Miklós azzal kapcsolatban fogalmazott meg kritikát, hogy a magyar tisztikar „arra az egyszerű álláspontra helyezkedik, hogy a nemzetiségeket Magyarországról ki kell dobni a határon túlra.” In MNL OL K 429 40. cs. 2221. Kozma Miklós levele Bárdossy Lászlóhoz, 1941. október 28.

43 MNL OL K 429 38. cs. 1653. Kozma Miklós levele Bárdossy Lászlónak. Ungvár, 1941. július 10.; Ezt erősíti meg Siménfalvy Árpád főispán is: MNL OL K 149 105. dob. - 1241-6-12103 778. Pro domo. Bp., 1941. július 16.

44 MNL OL K 429 39. cs. 1811. Feljegyzés

45 MNL OL K 149 105. dob. 1941-6-12542

A magyar állam intézkedések sorát hozta a kitoloncoltak visszatérésének megakadályozására,⁴⁶ illetve a KEOKH 1941 őszét követően is toloncolt ki hontalan zsidókat.⁴⁷ Heszlényi József vezérőrnagy 1942. januári tárgyalása során magánkezdeményezésből ismét felvetette a németeknek 100 ezer hontalannak minősített zsidó kitelepítését a keleti területekre, viszont a német fél immár az egész magyarországi zsidóság deportálásával kötötte volna össze a menekültek kitelepítését.⁴⁸

A keleti területek és a kitelepítés kérdésköre két egyéb módon is megjelenik a Külügyminisztérium anyagában. Egyrészt pártolták azt a német elitben megjelenő álláspontot, miszerint az Erdély-kérdés megoldásaként az erdélyi románokat a transznisztriai területekre telepítenék át.⁴⁹ A berlini követség jelentése alapján a magyar fél Hermann Göringnél rámutatott: „A magyar élettér a Kárpátok medencéje, és hogy Erdélyben a magyar nép a románokkal nem élhet együtt, hogy onnan a magyarságot kitelepíteni természetesen nem lehet, mert Magyarország egyéb területén a népsűrűség máris nagy, más terület pedig nem áll rendelkezésre, viszont nincstelen hegyi lakó románoknak csak előnyös lehet, ha a gazdag keleti területeken, Besszarábiában, Transznisztriában stb. földhöz juttatva idővel módos parasztok válhatnak belőlük.”⁵⁰

46 GELLÉRT, GELLÉRT, *Menekülés...*, i. m.; Megjegyzendő, hogy az ukrán milíciák terrorja elől Magyarországra szökő lengyelek határon való feltartóztatását is kérte a magyar külügy a belügyminisztertől. In MNL OL K 63 200. cs. 1941-21/7 - 572/Pol.-1941 Szentmiklósy követségi tanácsos Keresztes-Fischernek a lengyel menekültek átszivárgása tárgyában. Bp., 1941. október 30.

47 FROJOMOVICS Kinga, *Deportálás Galíciába a kamenyec-podolszkiji vérengzés után (1941–1942)*, http://kamenyec1941.pe.hu/sites/default/files/frojimovics_mt.pdf, hozzáférés: 2017. szept. 4.

48 Ennek részleteit lásd: *Wilhelmstraße...*, i. m., 675.; *The destruction of Hungarian Jewry. A Documentary Account*, szerk., BRAHAM, Randolph L., New York, 1963, I. köt. 86–95; BRAHAM, Randolph L., *A népiártás politikája: A Holocaust Magyarországon*, I. köt. Bp., Belvárosi, 1997, 276–286.

49 L. BALOGH Béni, *Az Antonescu-rezsim békeelképzelései 1940–1944 között*, Századok, 2007/1, 18.

50 MNL OL K 63 205. cs. 1943-21/1/a - 11/pol. 1943. Jelentés Göring birodalmi tábornagy beszélgetéséről. Berlin, 1943. január 15.; Lásd még: MNL OL K 63 203. cs. 21/1/a - 92/pol-1942. Jelentés Románia új keleti határainak megállapításairól tárgyban. Berlin, 1942. május 22.; MNL OL K 63 203. cs. 21/1/a - 138/pol-1942. Jelentés a müncheni utazás és ottani politikai beszélgetések tárgyában. Berlin, 1942. augusztus 7.; MNL OL K 63 260. cs. 1941-27/4 (I/2) - 71./pol-1941. Brassói konzulátus jelentése a német népcsoport vezetőinek beszéde tárgyában.

Ennek ellentétéként viszont felmerült az a lehetőség is két román tervezetben, hogy Erdély Románián belüli egyesítése elérhető lenne úgy, ha az ottani magyar lakosságot Kárpátaljára telepítenék, a kárpátaljai ruszinok számára pedig felajánlanák Transznisztria 3-4 megyéjét.⁵¹

A Magyar Külügyminisztériumhoz beérkezett jelentésekben megjelenik a bácskai németek keletre telepítésének híre is. Hitler 1939. október 6-i, a külföldi németység hazatelepítését szorgalmazó beszéde, illetve az 1940 szeptemberében Sztójayval folytatott beszélgetése is biztatóan hatott a Kárpát-medencei németység kitelepítését támogatóknak.⁵² Így számoltak azzal, hogy a „Drang nach Osten” irányelv újbóli megjelenésével „a németység veszni hagyja nálunk kivívott pozícióját és ennek kiszélesítése helyett más irányokba – áttelepítés útján – akarja szolgálni a Német Birodalom terjeszkedési és uralmi törekvéseit.”⁵³

3. 2 A galíciai határmódosítás

A szovjet–magyar határ megváltoztatásának kérdése először 1939 szeptemberében vetődött fel, amikor is német részről felajánlották, hogy a Kelet-Galíciába benyomuló szovjet csapatok elől némi területet elfoglalhatnának a magyarok, de ezt a magyar vezetés elutasította.⁵⁴ Kozma Miklós esetében 1940-ben a „darab ukrán föld” mint a zsidóság kitelepítésének területe jött szóba.⁵⁵

51 L. BALOGH Béni, OLTÍ Ágoston, *A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között*, 11–12, <http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatoiolidak/htmlk/pdf515.pdf>, hozzáférés: 2017. szept. 4.; VIOREL, Achim, *A második világháború éveit alatti román lakosságcsere tervekről*, Múltunk, 2007/4, 16.

52 UNGVÁRY Krisztián, *Kitelepítés, lakosságcsere és a Holokauszt egyes összefüggései = A Holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, szerk. MOLNÁR Judit, Bp., Ballasi, 2005, 90.

53 MNL OL K 63 199. cs. 12342/1941-VII.res. Benti bizalmas jelentés. Bp., 1941. július 20.; „A legutolsó napokban újra azt a bizalmas értesítést kaptam több helyről, hogy összeírják a falvakban azokat a szászokat, akik hajlandók Németországba kivándorolni. Erre vonatkozólag bizalmi egyénem azt a hírt hozta, hogy a németek a csehek az Azovi tenger mellékére szándékoznak kitelepíteni, és ezek helyére viszik majd az itteni és a délvideki szászokat.” In MNL OL K 63 199. cs. 1941-21/7. t. 14.739/1941-VII.res – Benti bizalmas jelentés. Bp., 1941. október 26.

54 MNL OL K 63 473. cs. 75/a t. – SZENT-IVÁNYI Domokos, *Csonkamagyarország külpolitikája 1919. júniustól 1944. március 19-g.* 289.; *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához*. IV. köt. *Magyarország külpolitikája a második világháború kitörésének időszakában 1939–1940*, összeáll. JUHÁSZ Gyula, Bp., Akadémiai, 1982, 487.; ORMOS, i. m., 645.

55 ORMOS, i. m., 738.

A galíciai határmódosítás terve az 1941. szeptemberi német–magyar tárgyalásokon merült fel, melynek véghezvitelére mind a magyar, mind a német fél egy bizottságot állított fel. Ennek a néhány kilométeres sávnak Magyarországhoz való csatolására vonatkozó törekvés máig nem tisztázott. Annak tükrében, hogy a területről elsősorban katonai vonalon tárgyaltak, illetve ez egybeesett azzal a törekvéssel, hogy a határ menti területek maradjanak tartós magyar megszállás alatt,⁵⁶ feltételezhető, hogy a katonai felső vezetés kezdeményezte ezt a határkiigazítást. A Medvey Aurél nyugalmazott altábornagy által vezetett magyar küldöttség egy leendő ukrán állammal szembeni védelmi és határellenőrzési okokkal indokolta a mintegy 3000 km²-t kitevő, a határkiigazítást,⁵⁷ ám ezt az érvet a németek elutasították a gazdasági megfontolásokon túl elsősorban azért, mert a Magyarországgal szomszédos galíciai területeket már a Főkormányzósághoz csatolták. Különösen hevesen küzdött a terv megvalósulása ellen Hans Frank, a Lengyel Főkormányzóság vezetője. A Magyar Külügyminisztérium sem támogatta ezt a tervet, mivel nem egyezett azzal az elvvel, mely szerint a magyar állam csak a történelmi határokon belül kíván területgyarapítást végrehajtani. Végül a határmódosítás kérdését 1942 nyarán a háború utáni rendezés időszakára napolták el.⁵⁸

56 „Ezt a megszállt területet sokáig szeretnénk kezünkben tartani” In HL II. 1456. I/1 A VIII. hadtest harci cselekményei, 203.

57 Habár a határkiigazítási tervekről szóló tárgyalások során nincs róla szó, de ez a vékony sáv területe megfeleltethető annak a 20-30 km-es sávnak, aminek a kitelepített zsidók elől való lezárását kérték a magyar szervek a megszálló német hatóságoktól. In MNL OL K 149 105. dob. 6. t. V. rész. 1241-6-12103 835. Melléklet a 761/res.10.-1941. számhoz. Königlich Ungarische Gesandtschaft 791/B-1941 Verbalnote an das Auswärtige Amt des Deutschen Reiches; Berlin, 3 Oktober 1941; Az eredeti javaslat: Uo., 813. 17482. sz./N.kt.1941 – A csendőrség központi nyomozó parancsnokságának jelentése belügyminiszternek. Bp., 1941. szeptember 3.

58 A galíciai határmódosítási tervekre vonatkozó dokumentumokat közöl: *Wilhelmstraße...*, i. m., 443., 445., 447., 456., 457., 459., 460., 463., 465., 485-2., 511. sz. dokumentumok; *A második világháború*, szerk.: UNGVÁRY Krisztián, Bp., Osiris, 2005 (Nemzet és emlékezet), 120-122.; A tárgyalásokat ismerteti: MARUZSA Zoltán, *A meg nem valósult területi gyarapodás. Német–magyar diplomáciai tárgyalások Magyarországra terjeszkedéséről a Keleti-Kárpátokon túl 1941–42 folyamán* = *Eszmék, forradalmak, háborúk – Vadász Sándor 80 éves*, szerk. HÁDA Béla, Bp., ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010, 403–414.; UNGVÁRY, *Magyar megszálló...*, i. m., 185–189.

3.3. A megszálló csapatok kérdése

A keleti megszállt területekre küldendő megszálló csapatok kérdése Magyarország háborús részvételének csökkentésére vonatkozott. 1941 szeptemberére a magyar katonapolitika jelentős változásokon esett át, egyrészt a teljes mozgósítást támogató Werth helyébe a háborúban való korlátozott részvételt szorgalmazó Szombathelyi Ferenc lépett a Vezérkari Főnökség élén, másrészt őszre bebizonyosodott, hogy a jelentős tengelyhatalmi sikerek ellenére a Vörös Hadsereg nem omlott össze, és szertefoszlott a néhány hetes villámháború lehetősége. Ebben a helyzetben a magyar katonapolitika és a politikai vezetés célja az volt, hogy minimalizálják Magyarország katonai részvételét a Szovjetunió elleni háborúban. Ennek legmegfelelőbb eszközének a megszálló csapatoknak a kiküldését látták, mert azzal számoltak, hogy az alapvetően vasútbiztosító feladatkört betöltő alakulatok nem szenvednek el jelentős veszteségeket, illetve nem szükségesek számukra azok a nehézfegyverek, melyeket egy Románia elleni esetleges háborúra tartalékolta a magyar hadvezetés.⁵⁹

A magyar és német politikai és katonai vezetés 1941. szeptember 7–10-i találkozóján döntöttek a 4 megszálló dandárnak a keleti frontra küldéséről, amit a magyar politikai elit sikerként értékelt a háborús szerepvállalás mérséklése okán. Habár a magyar vezérkari tisztek önkéntes felajánlása miatt – vagy német részről arra hivatkozva – növelni kellett már 1941-ben a megszálló csapatok nagyságát,⁶⁰ az 1942. januári tárgyalások során a magyar vezetés nem tudta elhárítani nagyobb erők felajánlását, még ha érvelésében a megszálló tevékenységre való hivatkozás is megjelent.⁶¹

A megszállócsapatok tevékenysége jelentős politikai kérdéssé 1943-ban vált. Egyrészt a 2. hadsereg vereségét és hazaszállítását követően a Magyar Megszálló Erők parancsnoksága alatt lévő VII. és VIII. hadtest maradt a keleti fronton. A német megszállásig a magyar politikai és

59 Szombathelyi Ferencnek a Vezérkar Főnökség élén kifejtett tevékenységéről: KALÓ József, *Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén*, Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem BTK, 2010, <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/97153/ertekezes.pdf?sequence=5&isAllowed=y>, hozzáférés: 2017. szept. 4.

60 MNL OL K 63 473. cs. 75/a t. – SZENT-IVÁNYI, i. m., 692–698.

61 „A magyar hadsereg (...) jelenlegi állapotában (...) csak egy jobb fajta megszálló hadseregnek tekinthető.” In BFL XXV.1.a 293/1946. 7020. Bárdossy László feljegyzései a Keittel 1942. január 20-án lefolytatott beszélgetéséről.

katonai vezetés célja az maradt, hogy a keleti fronton lévő magyar alakulatok megszálló szolgálatban maradjanak, s azokat ne vessék be szovjet frontalakulatok ellen. Ezzel párhuzamosan felmerült, hogy a keleti fronti megszállást balkáni megszállással váltsák fel. Már 1941-ben felmerült német részről magyar megszálló alakulatoknak a Balkánra küldése, viszont ekkor még a magyar politikai elit pozitívan értékelte ennek elmaradását,⁶² 1943-ra viszont több tényező is mellette szólt. A titkos brit–magyar tárgyalásokon felmerült kritikaként a magyar honvédség keleti fronti tevékenysége, s a szövetségesek pártolták, hogy a magyar csapatok Balkánra vitelével vonjanak ki csapatokat a keleti frontról. A balkáni megszállásban több lehetőséget láttak a magyar vezetés részéről. Elsődlegesen egy esetleges kiugrás esetén a magyar megszállók közelebb lennének az országhoz, mint a keleti fronton, az angolszász szövetségesek partraszállása esetén pedig közvetlen kapcsolatot tudnának kialakítani az expedíciós erőkkel. Emellett szempontként jelent meg az is, hogy a balkáni megszállás esetében nem állt fenn annak a lehetősége, hogy 1942 és 1943 tavaszához hasonlóan a német hadvezetés reguláris alakulatok ellen vetné be a magyar megszálló alakulatokat.⁶³ Harmadrészt lehetőséget láttak arra is, hogy a szerbekkel való viszonyt normalizálják. Szombathelyi javaslata ellenére végül a Kállay-kormányzat nem járult hozzá a honvédség balkáni szerepvállalásához.⁶⁴

A magyar megszállócsapatok tevékenységének más diplomáciai vetülete a szovjetekkel való kapcsolatfelvételkor jelentkezett. Molotov a magyar béketapogatózások során egyértelművé tette, hogy a magyar megszálló csapatok által okozott károkért Magyarországnak kell a felelősséget viselnie a háborút követően.⁶⁵ A szovjet fél ugyanezt az álláspontot érvényesítette akkor is, amikor 1943-ban – a szófiai követségen

62 „Ez a feladat [megszálló tevékenység a szovjet területeken – F. Á.] mindenesetre sokkal kellemesebb és a jövő politikai alakulás tekintetében is kedvezőbb a balkáni megszállásnál, amitől bizonyos fokig tartottunk. Galícia népe a megszálló katonaságra veszélytelen, jámbor népség, semmi esetre sem hasonlítható a bandaharchoz szokott, s ma ily belső harcban álló szerbekhez és horvátokhoz.” In BFL XXV.1.a 293/1946. 7496. Hóman Bálint naplója, feljegyzései – 1941. szeptember 13.

63 Emiatt törekedett a magyar politikai vezetés arra, hogy ezeket az alakulatokat a Kárpátokhoz vonják. Lásd: *Horthy i. m.*, 408–410.

64 A kérdésekre vonatkozólag lásd: Joó András, *Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia 1941–1944*, Bp., Napvilág, 2008 (Politikatörténeti Füzetek XXVII.), 136–146, 205–218.

65 *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*, összeáll., rendez, bev. tanulmányt írta Juhász Gyula, Bp., Kossuth, 1978, 158–159.

keresztül – arra hivatkozva nem szolgáltatott ki információkat a 2. hadsereg hadifogságba került katonáiról, hogy a magyar csapatok háborús bűnök sorát követték el a megszállt területeken.⁶⁶

3.4. Gazdasági törekvések

A magyar elit a háború kezdetén még azzal számolt, hogy a Szovjetunió megszállásából adódó gazdasági lehetőségeket közvetlenül sikerülhet kiaknázniuk. 1941. júliusában már MAORT-szakembereket küldtek ki a galíciai olajkutak üzembe helyezése céljából,⁶⁷ a Kárpát-csoport pedig azt kívánta elérni, hogy nyilvánítsák a galíciai olajmezőket hadizsákmánynak, és ennek 10 százalékát juttassák a magyaroknak.⁶⁸ A magyar csapatok zsákmány- és anyaggyűjtését viszont a németek igyekeztek megakadályozni – főleg az olajvidéken,⁶⁹ ez az ellentét még a diplomáciai jelentés szintjén is megjelent.⁷⁰

A magyar kormány 1942 januárjában a németekhez jegyzékben fordult a megszállt keleti területekre vonatkozó gazdasági kiaknázás tárgyában. Ez tartalmazta a keleti területekről importálandó cikkek listáját, a termelés szervezésében való közreműködésre való igényét, illetve felvetették, hogy katonai alakulatokban alkalmazott magyar szakemberek mellett magyar magánvállalkozók is közreműködhetnek a „helyreállítási munkáknál.” Végül a magyar kormány igényt formált „a birtokba vett orosz területek állami bevételeire” is, egyrészt a magyar megszállási költséget megtérítése végett, másrészt egy arányos részt kértek a közgazgatási és megszállási költségeket követő többletből.⁷¹ Habár a magyar fél szerint

66 MNL OL K 63 260 cs. 1943-24/7 - 25/pol-1943. A szovjet kormány válasza a bolgár követtség érdeklődésére. Szófia, 1943. március 11.; Erre a vádra a Honvédelmi Minisztérium az alábbi módon reagált: „Ami pedig a 2. hadsereg által végrehajtott kegyetlenkedéseket illeti, úgy szóljon helyettünk azon – most visszafoglalt – szovjetország területek lakosságának tárgyilagos véleménye, mely területen a magyar hadsereg megfordult.” In MNL OL K 70 297. cs. 5/c HM 84079.sz./eln.21.-1943. – Jelentés szovjetország tiszték és legénység személyi adatainak megküldése tárgyában. Bp. 1943. november 26.

67 HL VKF B/241 277/2192/1988 mikrofisch - 1941. 1. oszt. 5751/eln.

68 HL VKF B/241 277/2205/1988 mikrofisch - 1941. 1. oszt. 5873/eln.

69 Pl. Bundesarchiv Militärarchiv RH 22/5 Anlage zu AOK 17 Ia Nr. 092/41 geh vom 30.6.41; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts RZ 501, R 60751. Fernschreiben Nr 11. vom 12. Juli 1941. für Informationsabteilung LR. v. Rantzau.

70 *Wilhelmstraße...*, i. m., 602–603.

71 *Uo.*, 643–645.

„a német bizottság látszólag szívesen fogadta” a magyar javaslatokat,⁷² a berlini követség jelentésében kénytelen volt megállapítani, hogy „a jelenlegi rendezés mellett aligha várható, hogy Ukrajna kincseiből a németek mellett mások is részesüljenek és a magyar közgazdászoknak Ukrajnához fűzött reményei teljesüljenek.”⁷³ Ugyan – valószínűleg német mintára⁷⁴ – a minisztertanács már 1941. július 1-jei ülésén döntött a rubel nyomott árfolyamáról,⁷⁵ Magyarország közvetlen bevételekkel nem rendelkezett a megszállt területeken, mivel a magyar csapatok által megszállt területeken is német gazdasági irányítás épült ki.

Így a Magyarország számára fontos nyersanyagok beszerzése csak a német területen létrejött német monopolcégeken keresztül valósulhatott meg. Ennek érdekében hozták létre 1941–42 fordulóján a Transcarpathia Kft.-t, mely a magyar közreműködő vállalat volt a magyar–német kereskedelmi egyezmény által megállapított szállítások lebonyolításánál.⁷⁶ A Transcarpathia 1944. februári összesítése szerint a megszállt területekről több mint 47 ezer tonna ócskavasat, 1100 tonna lenkócot és lent, 43800 bála cigarettapapírt, 2 kotróhajót és 32700 db gumitömlőgyűrűt szállítottak az ország területére több mint 6,7 millió pengő értékben, mely több mint 2,6 millió pengővel haladta meg a Magyarországból kivitt termékek értékét.⁷⁷

A megszállt területek mezőgazdasági kiaknázása is felmerült a magyar vezetés részéről amiatt, hogy ezzel csökkentsék a Németországba irányuló mezőgazdasági szállításokat.⁷⁸ Viszont a Heszlényi József által folytatott 1942. januári tárgyalásokon kiderült már, hogy „a galíciai termékfelesleg

72 MNL OL K 69 758. cs. I/2. – 2.366.-szám/III.Csfság.-1942. Úti jelentés a berlini magyar–német katonai tárgyalásokról. Bp., 1942. január 15.

73 MNL OL K 63 202. cs. 1942-21/5 – 51. Német jelentés az élelmezési helyzetről, a külföldi munkásokról és az ukrainai termés felhasználásáról.

74 A megszállt keleti területeken folytatott német pénzügypolitikáról lásd: ALY, Götz, *Hitler néppállama: Rablás, faji háború és nemzeti szocializmus*, Bp., Atlantisz, 2012, 215–220.

75 MNL OL K 27 1941. július 1-i minisztertanácsi jegyzőkönyv, 43–44.

76 A megszállt szovjet területekre vonatkozó magyar külkereskedelem áttekintje: BÁLINT, i. m., 306–393.; BÚZÁS József, NAGY András: *Magyarország Külkereskedelme 1919–1945*, Bp., Közgazdasági és Jogi, 1961, 354–361.

77 MNL OL K 69 759. cs. I/3. – Jelentés és zárszámadás társaságunk második üzleti évről. Bp., 1944. február.

78 MNL OL K 63 202. cs. 1942-22/1 – 241/pol.-1942. Jelentés a német ellátási helyzetről 1942/1943 telén. Berlin, 1942. november 26.

sem teljes, sem részbeni átengedésére a németek nem hajlandók.”⁷⁹ Ennek ellenére a későbbiekben is megjelentek kezdeményezések a Németországnak szállítandó mezőgazdasági termékek csökkentésére. Walther Funk budapesti látogatásakor a berlini követség arra hivatkozva tanácsolta a gabonataralékok visszatartását, hogy „a Generalgouvernement⁸⁰ termése jó és Ukrajnában is többet arattak.”⁸¹ A magyar–német vegyes bizottsági tárgyalások során a Földművelésügyi Minisztérium felvetette annak lehetőségét, hogy „a kint zsákmányolható gabonaneműekből vagy erőtakarmányból hozzassunk be megfelelő mennyiséget az országba.”⁸²

Az Országgyűlés Negyvenkettes Országos Bizottságának ülésén merült fel annak lehetősége „majdan Krivoj-Rogban nagymennyiségű érc fog felszabadulni, és ha az vízi úton Németország felé gravitál, akkor egy ilyen közbeeső állomásnak – valahol itt Pozsony és Budapest között, illetőleg egy ilyen nagyolvasztónak jogosultsága az érc szempontjából megvan.”⁸³ Ez a kérdés a 25. magyar–német vegyes bizottsági ülésen szóba került,⁸⁴ de végül a megvalósítása nem történt meg.

4. Összegzés

Tanulmányomban arra akartam felhívni a figyelmet, hogy a keleti megszállt területek kérdése nem csupán katonai, hanem politikai és gazdasági kérdésként is felmerült a magyar kormányzatnál. Aligha vállalkozhattam a téma teljes kifejtésére, így további kutatás tárgyát képezheti a keleti fronton vívott megsemmisítő háborúról érkező információknak a kormányzati recepciója, illetve a magyar kormányzatnak a keleti területekre vonatkozó politikájának mind a négy, általam megkülönböztetett fajtája.

79 MNL OL K 69 758. cs. I/2. – 2.366.-szám/III.Csfság.-1942.

80 Lengyel Főkormányzóság

81 MNL OL K 63 203. cs. 21/1. – 175/pol-1942. Jelentés Funk miniszter budapesti látogatása és német kívánságok tárgyban. Berlin, 1942. szeptember 4.

82 MNL OL K 69 697. cs. 1942/8 Földművelésügyi minisztérium VI.1. ügyosztály – Feljegyzés a magyar–német vegyes bizottsági tárgyalásokhoz. Elintézendő mezőgazdasági kérdések. Bp., 1942. július 10.

83 MNL OL K 513 4441. dob. 414–415. A Negyvenkettes Országos Bizottság ülése. Budapest, 1942. október 19.

84 MNL OL K 69 697. cs. 25. bizalmas jegyzőkönyv a magyar és német kormánybizottság 1943. július 13-tól augusztus 7-ig tartott üléséről. 41.; BÁLINT, *i. m.*, 390–393.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest)

3.1.9. V-104139 – Kiss Árkád vizsgálati dossziéja

3.1.9. V-111802/1 – Krause Rolf vizsgálati dossziéja

Budapest Főváros Levéltára (Budapest)

BFL XXV.1.a 293/1946 – Szálasi Ferenc és társai elleni népbírószági per

Hadtörténelmi Levéltár (Budapest)

II. 1456 – Kárpát-csoport és Gyorshadtest iratanyaga

Vezérkari Főnökség 1. osztályának iratanyaga

Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékhely (Budapest)

Kamenyec-Podolszkij gyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest)

K 27 – Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

K 63 – Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai

K 64 – Külügyminisztérium, Politikai Osztály rezervált iratai

K 69 – Külügyminisztérium, Gazdaságpolitikai Osztály iratai

K 70 – Külügyminisztérium, Jogi Osztály iratai

K 149 – Belügyminisztérium, Rezervált iratok

K 429 – Kozma Miklós iratai

K 491 – Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság, Rezervált iratok

K 513 – Országgyűlési Levéltár, 33, 36, ill. 42 tagú országos bizottság iratai

K 774 – Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosának Hivatala

Bundesarchiv Militärarchiv (Freiburg im Breisgau)

RH 22 – Kommandant der rückwärtigen Heeresgebieten

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Berlin)

RZ501 – Deutsches Reich – Kultur Abteilung – Geheime Akten (Legationsrat

Dr. Karl Georg Pfeleiderer - Vertreter des Auswärtigen Amts beim AOK17)

Szakirodalom

ALY, Götz, *Hitler népállama: Rablás, faji háború és nemzeti szocializmus*, Bp., Atlantisz, 2012.

A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban: levéltári dokumentumok,

- 1941–1947, összeáll., szerk. KRAUSZ Tamás, VARGA Éva Mária, Bp., L'Harmattan, 2013.
- A *második világháború*, szerk. UNGVÁRY Krisztián, Bp., Osiris, 2005 (Nemzet és Emlékezet).
- A *Wilhelmstraße és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról*, összeáll., rend., bev. tanulm. RÁNKI György, PAMLÉNYI Ervin, TILKOVSKY Lóránt, JUHÁSZ Gyula, Bp., Kossuth, 1968.
- BÁLINT József, *A Szovjetunió gazdasági kifosztása dokumentumokban elbeszélve (1941–1944)*, Bp., Russica Pannonicana, 2011.
- L. BALOGH Béni, *Az Antonescu-rezsim békeelképzelései 1940–1944 között*, Századok, 2007/1, 3–27.
- L. BALOGH Béni, OLTI Ágoston, *A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között*, Kisebbségkutatás, 2006/4, 597–620.
- BRAHAM, Randolph L., *A népiirtás politikája: A Holocaust Magyarországon*, I. köt. Bp., Belvárosi, 1997.
- BÚZÁS József, NAGY András, *Magyarország Külkereskedelme 1919–1945*, Bp., Közgazdasági és Jogi, 1961.
- Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához: V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig*, összeáll. JUHÁSZ Gyula, Bp., Akadémiai, 1982.
- „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...”: *Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon I. köt. 1939. március–1942. május*, szerk. és bev. tan, Karsai Elek, Bp., Magyar Izraeliták Képviselőlete, 1962.
- FRJOMOVICS Kinga, *Deportálás Galíciába a kamenyec-podolszkiji vérengzés után (1941–1942)*, http://kamenyec1941.pe.hu/sites/default/files/frojimovics_mt.pdf, hozzáférés: 2017. szept. 4.
- GELLÉRT Ádám, GELLÉRT János, *Az 1941. évi körösmezői deportálások: A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi döntés háttere*, Betekintő, 2012/2, http://www.betekinto.hu/2012_2_gellert_gellert, hozzáférés: 2017. szept. 4.
- GELLÉRT Ádám, GELLÉRT János, *Menekülés a népiirtás elől: Az 1941-es deportáltak hazatérési kísérletei és a magyar állam ellenintézkedései*, Betekintő, 2013/3, http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2013_3_gellert_gellert.pdf, hozzáférés: 2017. szept. 4.
- Horthy Miklós *titkos iratai*, rend, jegyz. SZINAI Miklós, SZÜCS László, Bp., Kossuth, 1963.
- Joó András, Kállay Miklós *külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia 1941–1944*, Bp., Napvilág, 2008 (Politikatörténeti Füzetek XXVII.)

- KALÓ József, Szombathelyi Ferenc *a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén*, Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem BTK, 2010, <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/97153/ertekezes.pdf?sequence=5&isAllowed=y>, hozzáférés: 2017. szept. 4.
- Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*, összeáll., rendez, bev. tanulm. JUHÁSZ Gyula, Bp., Kossuth, 1978.
- MAJSAI Tamás, *Iratok a körösmezei zsidódeportálás történetéhez 1941.* = *Ráday Gyűjtemény Évkönyve IV–V. 1984–1985*, szerk. Benda Kálmán et al., Bp., Ráday Gyűjtemény, 1986. 195–237.
- MARUZSA Zoltán, *A meg nem valósult területi gyarapodás. Német–magyar diplomáciai tárgyalások Magyarország terjeszkedéséről a Keleti-Kárpátokon túl 1941–42 folyamán* = *Eszmék, forradalmak, háborúk – Vadász Sándor 80 éves*, szerk. HÁDA Béla, Bp., ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010, 403–414.
- POHL, Dieter, *Hans Krueger and the Murder of the Jews in the Stanislawow Region (Galicia)*, *Yad Vashem Studies*, 1998/26, 239–265.
- ORMOS Mária, *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és politikában (1919–1941) 2. köt.* Bp., Polgart, 2000.
- A. SAJTI Enikő, *Délvidék 1941–1944: A magyar kormányok délszláv politikája*, Bp., Kossuth, 1989.
- A. SAJTI Enikő, *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában, 1941*, Bp., Akadémia, 1984.
- STARK Tamás, *A hosszú út az „idegen” zsidók galíciai deportálásához*, *Századok*, 2013/6, 1461–1495.
- The destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account*, szerk. BRAHAM, Randolph L., New York, 1963, I. köt. 86–103
- UNGVÁRY Krisztián, *Kitelepítés, lakosságcsere és a Holokauszt egyes összefüggései* = *A Holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, szerk. MOLNÁR Judit, Bp., Balassi, 84–99.
- UNGVÁRY Krisztián, *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944: Esemény–Elbeszélés–Utóélet*, Bp., Osiris, 2015.
- VIOREL, Achim, *A második világháború éve alatti román lakosságcsere tevékről*, *Múltunk*, 2007/4, 4–17.